

Trouw 05-06-1993 LG

DE RENAISSANCE VAN EEN LIBERALE ISLAM

KOERT VAN DER VELDE

Eeuwenlang leefden ze in afzondering. In de moderne tijd verloren zij meer dan hun soennitische landgenoten het geloof in het hogere. Maar nu het fundamentalisme in Turkije steeds sterker wordt, proberen ze hun vergeten religie nieuw leven in te blazen. De stem van een onderdrukte minderheid: "Wij hebben een alternatief te bieden. De alevitische islam is tolerant, democratisch, vooruitstrevend en modern" .

In een koffiehuis in Istanbul schraapt een oude man zijn keel en werpt een vette, groen-gele oester op de tegels. Hij schraapt nog een keer en zegt: 'Alevieten zijn communisten'. Zijn buurman vult aan: 'Het zijn geen moslims maar sjamanen'. De baas van het koffiehuis komt zich er ook mee bemoeien: 'Alevilik staat voor incest. Ze slapen allemaal in hetzelfde bed. Maak mij wijs dat er dan niets gebeurt'. Hoofdschuddend loopt hij weg.

In een klein, alevitisch dorp, ver weg van Istanbul staat een gloednieuwe moskee. De overheid bouwt er elk jaar 1500 moskeeën bij. Maar de bewoners van dit dorp zaten er helemaal niet op te wachten. Wanneer vanaf de minaret de gebedsoproep klinkt, maken ze er grapjes over: 'Hoor je dat? Volgens mij klagen de ezels. En dat terwijl ze net een nieuwe stal hebben gekregen'.

Dat moslims zouden moeten bidden of vasten of op bedevaart naar Mekka horen te gaan, vinden alevieten maar onzin. 'Waar staat dat in de Koran?' vraagt Izzettin Dogan, hoogleraar internationaal recht en een vooraanstaand aleviet. "Ook de islamitische wet die vrouwen onder mannen plaatst en alcohol verbiedt erkennen wij niet. Het zijn regels opgelegd door corrupte heersers, die na de dood van Mohammed de macht grepen. Ali, de schoonzoon van Mohammed, heeft zich tegen hen verzet. Hij kwam op voor de armen en de onderdrukten."

Ali symboliseert voor de alevieten de ware gelovige. Men rekent hen daarom niet tot de soennitische maar tot de sjiiitische richting in de islam. Voor beide richtingen zijn de alevieten echter een gruwel, omdat ze het niet belangrijk vinden of je van buiten rein bent en je plichten vervult. Volgens hen werd Ali, terwijl hij zat te bidden, vermoord door de bedenkers van die regels. Alevieten vinden innerlijke reinheid en naastenliefde belangrijker dan formele uiterlijkheden.

Dogan licht het toe: "God zegt in de Koran iets heel belangrijks: 'Ik kan alles vergeven, maar het is onvergeeflijk, als je de rechten van een ander schendt.' De mens is de spiegel van God, hem liefhebben is het belangrijkste. Als je iemand verwondt, verwond je God. Wij zeggen niet dat de Koran geopenbaard is door God. Wij zeggen: hij is door mensen gemaakt maar geïnspireerd door God, en we moeten hem op zo'n manier lezen, dat hij recht doet aan God en aan de mensen."

Zondags is het in het alevitische cultuuroord Sakhulu, in het Aziatische deel van Istanbul, een drukte van belang. Mannen zijn in de weer met schapen, die tegenstribbelend naar een hok worden getrokken. Met een scherp mes snijdt de slager de halzen door. Het geblaat verstilt, een voor een zakken de dieren in elkaar. De offerwaar wordt straks tijdens het gemeenschappelijke maal opgediend. In het cem-huis ontlokken muzikanten melancholische klanken aan de saz, hun snaarinstrument. Mannen en vrouwen bewegen ritmisch heen en weer en roepen geemotioneerd Allah! Sommigen huilen om oud zeer. Anderen dansen zonder acht te slaan op het publiek. Ze draaien om elkaar heen en wervelen door de ruimte.

"De kern van de alevitische islam is mystiek en muziek," vertelt Dogan, afstammeling van een traditionele dede-familie. "De dede leidt de muziek die de dansers in contact brengt met het

goddelijke." Maar er zijn meer manieren om contact te leggen. "God zit in alles, in de mensen en in de natuur. Dat betekent dat we God kunnen kennen door onszelf, de ander en de natuur te leren kennen."

Ook bij het graf van Sahkulu is het druk. God zit in alles, maar in sommige zaken een beetje meer dan in andere. Alevieten hebben overal in Turkije bedevaartsoorden. Niet alleen bij graven van heiligen, ook bij heilige bomen en bij graven van dieren. "De islam is een laatkomertje in Turkije," zegt Dogan. "Alevieten hebben allerlei sjamanistische praktijken uit Azië overgenomen. Heterodoxie kunnen wij waarderen. Het gaat er volgens ons immers niet om of je recht in de leer bent, maar of je recht in je hart bent. Mensen passen hun geloof aan aan de tijd waarin ze leven. Dat hebben onze voorouders ook gedaan." Er zijn in de alevitische islam ook overeenkomsten aan te wijzen met het christendom, met neo-platonistische en Oosterse filosofieën. Sommige alevieten vieren een avondmaal met brood, wijn en kaas, andere geloven in reïncarnatie.

Eeuwenlang praktiseerden de alevieten hun islam in de geïsoleerde streken van Midden- en Oost-Turkije, ver weg van de bewoonde wereld, waar ze door de Osmaanse overheid werden vervolgd. Ze bezaten een uitgebreid repertoire aan liederen en sprookjes, waarin verzet tegen onrecht centraal stond. Bovendien beschikten de heilige dede-families over de geheime kennis van Ali, die ze van vader op zoon overleverden. De gemeenschap cultiveerde haar isolement. Voor buitenstaanders hield zij haar levensbeschouwing zorgvuldig verborgen. Alevieten trouwden alleen met elkaar en tijdens de jaarlijkse collectieve biecht werden conflicten bijgelegd, en indien nodig verzorgde de gemeenschap haar eigen, ook naar moderne maatstaven humane rechtspraak.

En eeuwenlang veranderde er weinig aan hun levenswijze. Totdat Atatürk in 1923 de macht greep. "Voor de alevieten was Atatürk een bevrijder," vertelt Reza Zelyut, schrijver van een aantal boeken over het alevitisme. "Sommigen zagen in hem zelfs de incarnatie van Ali, de verlosser gezonden door God. Atatürk beknotte de macht van de soennieten en noemde Turkije een seculiere staat. Voortaan konden ook alevieten deelnemen aan het maatschappelijk leven."

Nog steeds hangt de foto van Atatürk bij veel alevieten tussen de portretten van andere heiligen. Toch is er waarschijnlijk niemand geweest die hun religie zo'n harde slag heeft toegebracht. "De jongeren trokken naar de steden, op zoek naar het moderne levensgeluk," zegt Zelyut. "De geheime kennis kon niet langer worden doorgegeven en de dorpen raakten in verval. In de grote stad seculariseerden de alevieten snel. De traditionele religieuze structuur ontbrak er, en om discriminatie te ontlopen konden ze hun afkomst maar beter verzwijgen. Het enige dat de jongere generaties nog van hun erfenis afweten is dat ze een traditie hebben van vervolging en verzet," aldus Zelyut. "In de jaren zestig en zeventig raakten veel van hen betrokken bij de strijd voor sociale rechtvaardigheid. Ze noemden zich niet langer aleviet maar socialist of communist."

Tot de militairen in 1980 resoluut een einde maakten aan welke droom over een betere wereld dan ook. Om het opkomende fundamentalisme de wind uit de zeilen te nemen, begon de overheid een politiek die de soennitische islam weer in het middelpunt van het leven moest plaatsen: regeringsleiders riepen om het hardst dat Turkije een soennitische natie was, duizenden moskeeën werden gebouwd, koranscholen gesticht, en op alle scholen werd soennitisch godsdienstonderwijs verplichte kost. Zelfs de evolutie-theorie werd ingeruild voor de islamitische scheppingsleer.

Met de ondergang van het communisme in het Oostblok bleek ook voor de laatste aleviet zijn hoop op een betere wereld een illusie. De oude gemeenschappen waren uiteengevallen, de geheime leer was in vergetelheid geraakt. Substituutreligies konden het gat niet vullen en het fundamentalisme, het grote gevaar, was sterk in opkomst. De crisis in de alevitische islam was compleet. Uit de wanhoop putten sommigen moed: er werden voorzichtige initiatieven ontplooid om de traditie een nieuwe impuls te geven. Zo verscheen drie jaar geleden in de gerenommeerde krant Cumhuriyet

deze verklaring: "Daar de 20 miljoen alevieten in Turkije alle geloofsrichtingen waar, mooi en heilig achten, verwachten zij met dezelfde positieve instelling behandeld te worden. De soennieten zitten vol met vooroordelen over hen en de staat ontkent hun bestaan..." Het manifest werd ondertekend door 120 alevitische en soennitische wetenschappers, kunstenaars en journalisten.

"Soennieten en alevieten hebben eigenlijk geen problemen met elkaar," zegt Aziz Nesin, een soennitisch geboren maar tegenwoordig humanistische ondertekenaar van het manifest. "Als de soennieten in het verleden de alevieten te lijf gingen, was het altijd omdat de staat de verschillende gezindten tegen elkaar opstookte. Nu zie je dat de overheid het fundamentalisme stimuleert. Dat is heel gevaarlijk. Ik hoop dat het niet op vechten uitloopt." Er wordt al gevochten. Nesin is Rushdie's roman *De Duivelsverzen* in het Turks aan het vertalen en de linkse krant *Aydnlk* publiceerde onlangs delen ervan. Er braken rellen uit en de overheid heeft de hele oplage in beslag genomen. De Hezbollah heeft onlangs gedreigd hem te vermoorden. "Maar de roman zal zeker uitkomen," zegt Nesin. "De beste garantie tegen een religieuze dictatuur is een staat die de mensenrechten respecteert. Daartoe behoren persvrijheid en ook de rechten van de alevieten."

Het alevitische manifest kaartte niet alleen de nog steeds bestaande discriminatie aan, het werkte vooral als katalysator om de vergeten religie weer leven in te blazen. Sinds het verschijnen van het manifest staat de alevitische islam midden in de belangstelling van alevieten en moderne soennieten. Vervallen heiligengraven, zoals die van Sahkulu, worden hersteld, boeken over het alevitisme liggen in grote stapels in de winkels, kranten en tijdschriften brengen series artikelen over de alevitische revival en er zijn al meer dan duizend alevitische verenigingen opgericht. "De verenigingen vervullen in de grote steden de functie van de vroegere dorpsgemeenschappen," meent Zelyut, een van de opstellers van het manifest. "Het probleem is dat we de draad niet kunnen oppakken waar die een paar decennia geleden is gebroken."

We moeten de alevitische islam moderniseren. We zijn bezig met een nieuwe dede-opleiding, eentje die niet alleen openstaat voor de traditionele dede-families maar voor alle alevieten en ook voor soennieten die zich aangetrokken voelen." Ook het geheimhouden van de oude kennis is niet meer van deze tijd. In de vele boeken die de laatste paar jaar zijn verschenen, wordt de esoterische leer voor het grote publiek uit de doeken gedaan. Nu pas blijkt hoe verschillend de geloofsvoorstellingen onder alevieten kunnen zijn. En naast traditionele komen er allerlei moderne interpretaties bij.

Niet iedereen is blij met de wildgroei aan ideeën die onder het predikaat 'alevitisch' hoogtij vieren. Dogan: "Het traditionele systeem is inderdaad gehavend en we moeten het in overeenstemming brengen met deze tijd. Maar allerlei mensen werpen zich op als woordvoerder van de alevieten zonder dat ze geplaagd worden door kennis. Het plan voor een nieuwe opleiding juich ik toe, als de leraren maar traditionele dedes zijn, die hun leerlingen helpen zich te richten op de metafysische wereld, en geen communisten die hun ideologie tegenwoordig alevitisch noemen."

Cumhuriyet-journalist Oral Calislar moet lachen: "Ik ben zelf geen aleviet maar een waarnemer en ik snap er onderhand niets meer van. Atheïstische communisten hebben zich na de ineenstorting van de Sowjet-Unie plotseling bekeerd tot aleviet. Ze geven publikaties uit waarin ze betogen dat de ware aleviet niet gelooft in een leven na de dood. Het alevitisme is voor hen de religie van de toekomst, die leert dat God dood is."

Dogan, die de traditionele richting binnen de alevitische intelligentsia vertegenwoordigt, verzet zich tegen de ideologisering van zijn religie door progressieve alevieten. Hij weigerde daarom het alevitische manifest te ondertekenen. Toch zal de strijd voor emancipatie ook op politiek gebied moeten worden gevoerd. De overheid ontkent officieel namelijk nog steeds het bestaan van de alevitische minderheid, die volgens onafhankelijke schattingen zo'n 12 miljoen zielen telt. Toen

Abdulkadir Sezgin, het hoofd van Diyanet (de overheidsinstantie die de taak heeft de islam in Turkije te controleren) enige tijd geleden een lezing hield voor een alevitisch publiek, ontploften de aanwezigen. Hij stelde dat het verschil tussen soennieten en alevieten alleen berust op een gebrek aan kennis over de soennitische richting. Toen de menigte dreigde het podium te bestormen werd de bijeenkomst beëindigd.

Dogan wil de overheid ertoe bewegen de alevitische islam een plaatsje te geven binnen Diyanet. "Wij vragen de overheid ons te erkennen en het soennitisch godsdienstonderwijs op de scholen aan te vullen met een alevitische variant. Toen premier Demirel me vroeg hem te steunen heb ik dat geweigerd. Ik heb gezegd: 'Eerst moeten de alevieten hun legitieme rechten krijgen.' Hij zei: 'Dat kan ik nu echt niet doen, maar misschien als de verkiezingen achter de rug zijn'." De verkiezingen zijn al weer een tijdje voorbij, maar veel heeft de overheid nog niet gedaan. De bouw van moskeeen in alevitische dorpen is inmiddels wel gestopt. Dogan heeft de hoop nog niet opgegeven en is een congres aan het organiseren voor alle alevitische leiders in Turkije en Europa. "Daar zullen we het ware alevitische manifest opstellen."

Voor Zelyut, die de progressieve richting vertegenwoordigt, heeft het moderne alevitisme juist een ideologische functie te vervullen: "We moeten een dam aanleggen tegen de opkomst van de fundamentalisten. Die regeren de buitenwijken en het platteland. Hun verenigingen worden door de overheid financieel gesteund, terwijl de onze nog steeds processen aan hun broek krijgen. Het is nu tijd dat de verlichte intellectuelen hun nek uitsteken. We hebben een alternatief te bieden. De alevitische islam is tolerant, democratisch, vooruitstrevend en modern - het is de beste garantie tegen een religieuze dictatuur. Wij eisen dat de overheid Diyanet opheft, dat ze stopt met het controleren van de godsdienst in Turkije."

In de Turkse verhoudingen is dit een radicale eis. De islam in Turkije is namelijk een nog zo belangrijk politiek instrument, dat de afschaffing van Diyanet er voorlopig wel niet in zal zitten.

De houding van de overheid is niet het enige probleem. Zullen de voorgangers in de opleving van het alevitisme erin slagen de gewone man en de grotendeels gesecculariseerde jeugd te activeren? Dogan is optimistisch. De renaissance gaat volgens hem niet voorbij aan de gewone mensen. "Ze komen er steeds meer voor uit dat ze aleviet zijn." Dogan noemt de alevitische islam realistischer en spiritueler dan de soennitische. "Als ze alleen maar wisten waar wij voor staan, zou negentig procent van de soennieten aleviet worden. En de EEG zou ons in de armen sluiten." Ook op de jongeren in West-Europa zou het alevitisme aantrekkingskracht hebben, meent hij. "Het kan hun persoonlijke religiositeit verrijken en tevens de omgang van de mensen met elkaar positief beïnvloeden."

Zelyut vindt Dogans verwachtingen absurd. Hij is pessimistisch over de wervingskracht van het alevitisme nieuwe stijl. "Helaas komen de meeste gewone alevieten alleen maar in actie voor het beleg op hun boterham." Er is inderdaad weinig reden om optimistisch te zijn. Veel alevitische jongeren zien hun erfgoed alleen nog als sympathieke folklore. Ze maken pret in de alevitische cultuurcafe's, die sinds enige tijd zijn toegestaan. Voor hen hebben God, heiligen en dede's elke religieuze waarde verloren. En alevitische waarden als tolerantie, gelijkheid en democratie vinden zij ook wel terug in hun Westerse gedachtengoed.

Historicus professor Yasar Ocak waarschuwt om nog een reden voor te hoog gespannen verwachtingen. In een ingezonden brief in Cumhuriyet schreef hij: "Als je zegt dat de alevieten de enige ware islam bezitten, ben je eenzijdig en provocerend. Het is treurig als de mensen in twee groepen worden verdeeld op grond van geloof en als bittere vijanden tegen elkaar worden opgehitst."

Door de geschiedenis van de alevieten loopt een spoor van bloed. Vijftien jaar geleden vloog de vlam nog in de pan. Extreem-rechtse groeperingen beschuldigden alevieten - onterecht - van het vermoorden van een soennitische burgemeester, het in brand steken van een moskee en het vergiftigen van het drinkwater. Er vielen honderden doden en duizenden gewonden. Nu zowel alevieten als fundamentalisten in Turkije een renaissance beleven, neemt ook de kans op polarisatie toe. Ocak: "Het gevaar dreigt dat Turkije in een nieuw Noord-Ierland zal veranderen."

Trouw 07-07-1993

Alevieten in Nederland geschokt Subsidiepot verhevt

KOERT VAN DER VELDE

De aanslag van Turkse fundamentalisten op een hotel in Sivas, waarbij 35 doden vielen en 60 gewonden, heeft de alevitische gemeenschap in Nederland zwaar geschokt. Aziz Nesin, de vertaler van de Duivelsverzen, was het voornaamste doelwit van de demonstranten, die na het vrijdaggebed optrokken naar het hotel waarin alevitische schrijvers en zangers zaten in verband met het festival ter ere van Pir Sultan Abdal.

Pir Sultan is een van de belangrijkste heiligen van het alevitisme. Hij werd opgehangen wegens zijn verzet tegen de onderdrukking door het Ottomaanse gezag. Voor de 50 000 bezoekers waren tal van activiteiten georganiseerd, onder meer een conferentie over de alevitische renaissance. Aziz Nesin hield er een lezing met de titel 'Athesme: Alevieten en Pir Sultan Abdal'.

"Waarom moest dit de alevieten overkomen?" vraagt Alev Aslan zich vertwijfeld af. Maar tegelijkertijd weet ze het antwoord al: "Je had het kunnen zien aankomen. Sivas is een bolwerk van zowel fundamentalisten als alevieten. Aziz Nesin op deze plek uitnodigen, was vragen om problemen.

Onder soennieten leven veel vooroordelen over ons", zegt Aslan, die bezig is met de oprichting van een vereniging voor alevitische jongeren in Utrecht. "Ik ben bang voor de pogroms die kunnen volgen. Die zijn er in 1978 ook geweest.

Toen vielen er honderden doden naar aanleiding van geruchten dat alevieten onder andere het drinkwater hadden vergiftigd." Aslan vindt het daarom onverantwoord dat Nessin was uitgenodigd.

Ali Sengoz, actief aleviet en leraar in Amsterdam, is woedend. Al zijn de fundamentalisten schuldig, hij vindt dat Nessin onnodig provokeert. Hij noemt fundamentalisten maatschappelijk en individueel gefrustreerd en levensgevaarlijk. "Hun denkwijze is op waanzin gebaseerd. Fundamentalisten roepen: 'God is groot!' maar kennelijk is hij tegelijkertijd zo zwak dat hij bescherming nodig heeft. En wie heeft de macht om Hem te beschermen? Ze roepen ook: 'God geeft en neemt het leven.' maar door mensen van het leven te beroven, maken ze zichzelf tot God." Voor Sengoz is er maar een remedie: "Dit soort ideeën moet onderdrukt worden. Kunnen lieden die de mensenrechten schenden, nog wel aanspraak maken op diezelfde rechten?" vraagt hij zich af.

Alevieten geloven niet dat de Koran letterlijk is geopenbaard. Ze bidden niet, vasten niet tijdens de Ramadan en ze maken geen bedevaart naar Mekka. Mannen en vrouwen zijn voor hen gelijk. Het alevitisme is in Turkije sterk in opkomst, evenals het fundamentalisme, dat er tegenovergestelde ideeën op na houdt. Ook in Nederland worden de alevieten steeds actiever. De laatste paar jaar zijn er tal van verenigingen opgericht. Ze organiseren culturele manifestaties en cems - religieuze plechtigheden waarin zang en dans centraal staan.

Zondag boog de overkoepelende organisatie van alevitische verenigingen zich in Amersfoort over de gebeurtenissen in Sivas. De meerderheid van de aanwezigen stelde zich op het standpunt dat noch Aziz Nessim noch alevieten iets te verwijten valt. “De fundamentalisten zijn schuldig, en de Turkse overheid niet minder,” zegt Fuat Dogan, de voorzitter van de federatie. “Al weken circuleerden er in en om Sivas pamfletten waarin het volk werd opgeroepen af te rekenen met Aziz Nessim en de andere congresgangers. Dat wist de overheid, maar toen het ook werkelijk gebeurde, greep zij nauwelijks in.”

De alevitische federatie heeft een brief geschreven aan de Tweede Kamer. Daarin zegt ze bang te zijn dat de vonk overspringt naar Europa. Ze spreekt over een sterke groei van het fundamentalisme in Nederland en is bang voor aanslagen.

“De meeste mensen in Nederland hebben nog nooit van alevieten gehoord en veel soennieten hebben vooroordelen”, zegt Dogan. De federatie doet niet mee aan het overleg tussen religieuze organisaties en de overheid en krijgt geen subsidies. “De 50 000 alevieten in Nederland hebben altijd gezwegen. We waren voorzichtig uit angst voor discriminatie. We hebben ons zo goed mogelijk aangepast”, aldus Dogan.

Islamoloog Nico Landman begrijpt wel dat de alevieten bang zijn voor opkomend fundamentalisme in Nederland, maar volgens hem is de groep radicale moslims klein. De moskeeën in Nederland hebben hetzelfde probleem als de kerken: ze lopen leeg. Voor fundamentalisme heerst in Nederland niet het goede klimaat.

Antropoloog Rienk Feddema, onderschrijft dit, maar bespeurt wel enige polarisatie. Hij vertelt dat onwetendheid van niet-moslims en vooroordelen van soennieten regelmatig voor problemen zorgen. “Zo wilde een gereformeerde kerk in Rotterdam een ruimte beschikbaar stellen aan moslims. Zowel soennieten als alevieten kwamen erop af. Omdat de soennieten de kerk konden wijsmaken dat de alevieten fundamentalistische sji'ieten van het Iraanse type zijn, liepen de alevieten de ruimte mis.” Feddema verwacht dat de concurrentiestrijd zal toenemen, als de alevieten de subsidiepotten ontdekken.